

Analiza i interpretacija građe iz Zbirke glazbala Etnografskog muzeja u Zagrebu

U radu se donosi kraći povijesni presjek razvoja Zbirke glazbala Etnografskog muzeja u Zagrebu, te pregled njezine građe s obzirom na vrstu glazbenih instrumenata, lokalitet i vrijeme u kojem je najveći broj glazbala prikupljen. Analizom muzejske građe vezane uz glazbene instrumente otvara se uvid u kriterije prema kojima se muzejska građa prikupljala.

Ključne riječi: Etnografski muzej Zagreb zbirka glazbala, muzejske zbirke, etnografski muzej

Pojavi etnografskih muzeja u Europi te nastanku i razvoju etnologije i antropologije kao znanosti pridonio je “pojačani interes za narodnu kulturu koja se sačuvala na selima, a do tada se smatrala bezvrijednom” (Maroević, 1993: 40). Potaknuta društvenim i umjetničkim pravcem koji svoj vrhunac dostiže sredinom 19. stoljeća, a čija je temeljna paradigma sadržavala razvitak i isticanje ljubavi za narodni jezik i prošlost,¹ ova se vrsta muzeja javlja “nakon 1875. godine kad zbog jačanja industrijalizacije i urbanizacije počinje ubrzano propadanje sela i kada se vrijednosti seoske kulture počinju svjesno ugrađivati u procese stvaranja nacionalnih kultura” (ibid.). Stoga je specifičnost etnografskih muzeja u tome što oni unose materijalnu kulturu bez izuzetnih umjetničkih, povijesnih ili tehnoloških značajki kao svjedočanstvo života i na taj način otvaraju nove i neočekivane resurse uz nova metodološka pitanja (ibid.). Jasna Čapo Žmegač (1995) prepoznaje dvije osnovne znanstvene paradigme u hrvatskoj etnologiji – onu Antuna Radića (1868.-1918.) i onu Milovana Gavazzija (1895.-1992.). Promatrajući ih iz današnje perspektive, ističe Radićevu etnografsku paradigmu i ocjenjuje je u određenim segmentima kao vrlo *modernu i suvremenu*. Iako Radić nije imao izravnih nasljednika, neke od njegovih teorijskih koncepcija ipak su uspjele naći svoj put

¹ Romantizam se u europskim zemljama javlja tridesetih godina 19. stoljeća. Među hrvatskim intelektualcima javlja se kao hrvatski narodni preporod, poznat također pod nazivom ilirski pokret. Ilirski je pokret “pokrenula omladina iz širokih narodnih slojeva” (Rakijaš, 1984: 17) te je izravno utjecao na prikupljanje etnografske građe i potrebu za očuvanjem nacionalnog identiteta.

u hrvatskoj etnologiji. To su, prema J. Čapo Žmegač, teorija o dvije kulture (seljačkoj i gradskoj) i koncept seljačke kulture kao nacionalne (1995: 26) koji se izravno ogleda u procesu razvitka privatne i institucionalne prikupljačke prakse predmeta iz seoskih domova krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj.

Praksa prikupljanja narodnih, tradicijskih predmeta prethodila je postanku prvih etnografskih muzeja. Etnografski muzej u Zagrebu, kao samostalna muzejska ustanova, osnovan je 1919. godine. Razvio se na temeljima znatnog broja privatnih zbirki (privatne zbirke Salomona Bergera, Milka Cepelića, Franje K. Kuhača, Dragutina Lermana, Mirka i Stjepana Seljana, Tibora Sekelja te određeni predmeti iz vlasništva Milke Trnine), te dijelovima zbirki preuzetih iz raznih drugih muzejskih ustanova odabranih prema njihovim *etnološkim* karakteristikama. Nada Gjetvaj daje nešto detaljniji opis zbirki koje su postale dio Etnografskog odjela Narodnog muzeja i ušle u njegov fundus još pri samom osnutku Muzeja: Etnografska zbirka Historijsko-arheološkog odjela Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu, Etnografska zbirka Muzeja za umjetnost i obrt Kraljevske obrtne škole u Zagrebu, Etnografska zbirka Trgovačko-obrtne komore u Zagrebu, Etnografska zbirka muzeja koji je djelovao uz Pedagoško-književni zbor u Zagrebu, tj. Školski muzej, te temeljna Zbirka proizvoda pučkog obrta koja se naziva Zbirka Berger (1989: 17, 18). Sve su zbirke zadržale svoju signaturu, a imale su i svoje posebne inventarne popise (Radauš Ribarić et al., 1973: 11).

Prvi ravnatelj Etnografskog muzeja bio je Salomon Berger, a funkciju kustosa i ravnateljevog asistenta obnašao je Vladimir Tkalčić koji je dao i osnovnu koncepciju rada Muzeja. Budući da su u Muzeju prevladavali tekstilni predmeti, Tkalčić je nastojao obuhvatiti i ostale aspekte života na selu nastojeći pravilno nadoknaditi jednostranost tadašnjeg sastava muzejskog fundusa inicirajući niz terenskih istraživanja u kojima je i sam sudjelovao. Usporedno s osnivanjem Muzeja i institucionaliziranjem privatnih zbirki, javila se i prva inicijativa za institucionalno, organizirano i profesionalno bavljenje etnomuzikologijom, pa je tako jedan od prvih odsjeka bio Odsjek za pučku muziku.

Odsjek za pučku muziku

Osnovan 1921. godine, Odsjek za pučku muziku razvijao se na temeljima zbirke glazbenih instrumenata Franje K. Kuhača koja je 7. studenog 1920. zbog svojih tradicijskih karakteristika prebačena iz Hrvatskoga glazbenog zavoda u Etnografski muzej (Gjetvaj, 1989: 12).²

² Kuhačeva zbirka narodnih glazbala nastajala je u dužem razdoblju, od 1857. pa sve do trenutka prodaje Hrvatskom glazbenom zavodu 1886. godine. Tijekom navedenog razdoblja Kuhač je prikupio 59 primjeraka. Prema dokumentu iz arhiva Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu (Arhiv I – 20/1886), Franjo Kuhač podnio je uz "Popis narodnih glazbala Kuhačeve zbirke" i ponudu o prodaji iste zbirke za svoju od 100 forinti. Na temelju kupoprodajnog akta od 16. ožujka 1886. Hrvatski glazbeni zavod otkupio je zbirku za navedenu cijenu. Zbirku je zaprimio Johann Oertl 23. ožujka 1886. Hrvatski glazbeni zavod je nakon 34 godine predao zbirku na čuvanje Etnografskom muzeju u Zagrebu (gdje je i danas pohranjena) 7. studenog 1920. (Arhiv HGZ I-7/1920; v. Galin, 1984b: 12).

Prema podacima iz Širolina i Gavazzijeva teksta, Kuhačeva zbirka sastoji se od pedeset i šest primjeraka među kojima su “dvije dvostrune gusle (gege) iz Slavonije i Srijema iz god. 1830, 1838 (inventarizirane u Etnografskom muzeju pod br. 416 i 417) i lirica iz Hvara iz god. 1820 (inventarizirana pod br. 420)” (Širola i Gavazzi, 1931a: 4) koje predstavljaju najstarije primjerke tradicijskih instrumenata u Etnografskom muzeju. Ostali glazbeni instrumenti iz Zbirke Kuhač prikupljeni su u razdoblju od 1857. do 1886. godine. Brojka od 56 glazbenih instrumenata spominje se u tekstu kustosi-ce Zbirke glazbala Mirjane Randić objavljenom u “Almanahu hrvatske glazbe” (2007) te na mrežnoj stranici Etnografskog muzeja (www.emz.hr) dok se u katalogu izložbe “Franjo Ksaver Kuhač – život i djelo”, organiziranoj u povodu 150. obljetnice Kuhačeva rođenja, i popisu građe iz 1993. godine, na kojem se nalaze svi predmeti iz Zbirke Kuhač pohranjeni u Etnografskom muzeju,³ pojavljuje brojka od 59 glazbala. Tri kordofona glazbala (1 iz Indije i 2 iz Kine) prebačeni su u Zbirku izvaneuropske građe, zbog čega ih M. Randić ne spominje u svojim radovima.

Odsjek za pučku muziku nastavio se razvijati na temeljima Zbirke Kuhač, a njegov je prvi i dugotrajni voditelj bio Božidar Širola.⁴ On i Milovan Gavazzi⁵ zajednički su 1920. godine sastavili prijedlog (elaborat) razvitka Odsjeka pod naslovom “Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu od osnutka do konca g. 1929.”. U svom su elaboratu predstavili iscrpni predložak razvoja etnomuzikološke djelatnosti u Etnografskom muzeju uključivši sve važnije parametre za prikupljanje i istraživanje etnomuzikološkog materijala, kao što su fonografska radionica sa svim potrebnim uređajima za snimanje i znanstveno ispitivanje zvučnog gradiva te fonografska snimanja građe za povremena kritička izdanja napjeva narodnih popijevaka, zatim arhiv fonogramskih snimaka i zbirku narodnih glazbala, priručnu knjižnicu i arhiv za rukopisnu građu. Djelatnost Odsjeka bi, prema njihovu prijedlogu, uključivala i prikupljanje i organiziranje dotadašnjih rezultata u proučavanju folklorne glazbe, prikupljanje i proučavanje tradicijskih glazbenih instrumenata, te prikupljanje građe za rječnik glazbenog nazivlja (Širola i Gavazzi, 1931a: 3-4).⁶ Etnomuzikolog Jerko Bezić ocjenjuje Gavazzijev i Širolin elaborat značajnim dokumentom za planiranje organizacije i dugoroč-

³ Popis je napravljen prema popisu što ga je Kuhač “vlastoručno sastavio prilikom prodaje instrumenata Hrvatskom glazbenom zavodu 1886. godine” (HGZ, 1886/20).

⁴ Božidar Širola (1889.–1956.) profesor matematike i fizike, skladatelj i prvi hrvatski etnomuzikolog koji je postigao doktorski stupanj 1921. godine u Beču. Iste je godine počeo raditi u Etnografskom muzeju, u početku kao volonter, zatim kao stručni suradnik i honorarni voditelj (Goglia, 1939: 25) i naposljetku kao redovni muzikolog i zaposlenik Odsjeka za pučku glazbu da bi kasnije u dva navrata (1934-1935. i 1941-1945.) bio imenovan i ravnateljem Muzeja. U međuvremenu je (1935.) bio postavljen za direktora Državne muzičke akademije u Zagrebu (rukopisna građa Mirjane Randić za rad “Fonograf u muzikološkim istraživanjima Etnografskog muzeja u Zagrebu”, koji je objavljen u skraćenoj verziji (Randić, Barlek, 1997.).

⁵ Milovan Gavazzi (1895.–1992.) pri dolasku u Muzej pridružuje se Božidaru Širolu pa zajednički nastavljaju voditi Odsjek koji je Širola ustanovio 1921. Podjednakih interesa odlaze zajedno na teren i fonografom snimaju narodnu glazbu. O tome, 1931. godine (u vrijeme kada Gavazzi već radi na Filozofskom fakultetu) objavljuju “Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu od osnutka do konca g. 1929.” (Širola i Gavazzi, 1931a: 30-40).

⁶ U tekstu “Etnomuzikološka djelatnost Božidara Širole” Jerko Bezić (1998: 22) također donosi podatke o Odsjeku prenoseći ih iz rada Širole i Gavazzija (1931a).

nog rada Odsjeka za pučku muziku, smatrajući ga ujedno i pokazateljem usmjerenosti tadašnje hrvatske komparativne muzikologije i njezinih pobornika (Bezić, 1985: 6).

Bez obzira na iznimnu profesionalnost koju su Širola i Gavazzi pokazali organizirajući rad Odsjeka, zbog skromnih financijskih sredstava fonogramska radionica ipak nije bila osnovana. Iz tog se razloga muzejska uprava obratila Phonogrammarchivu bečke Akademije znanosti, koji je prihvatio Odsjek kao svoju ispostavu u Zagrebu (Bezić, 1998: 22) i predao mu na uporabu svoj fonograf za tonska snimanja na posebnim voštanim pločama. Phonogrammarchiv bečke Akademije znanosti i Etnografski muzej potom su sklopili ugovor prema kojem će se izvornici fonogramskih snimki predati bečkom Phonogrammarchivu, a Odsjek za pučku muziku zadržati kopije (Širola i Gavazzi, 1931a: 7; Gjetvaj, 1989: 21; Bezić, 1998: 22). Fonografski uređaj i pribor za snimanje čuvali su se u Etnografskom muzeju sve do 26. svibnja 1989. kada su predani na pohranu u Hrvatski državni arhiv.⁷

Iznimnost muzejskog rada općenito jest edukacija putem izložbene djelatnosti koju su Širola i Gavazzi očigledno imali na umu sastavljajući elaborat i pobrinuvši se da fonogramskim snimkama i fotografijama upotpune cjelovitost određenoga glazbenog instrumenta (zvuk, slika, tekst i sam predmet). Planirajući jednu od prvih izložbi o glazbenim instrumentima iz Etnografskog muzeja, Širola i Gavazzi predložili su da se javnosti predstave instrumenti i njihova popratna dokumentacija koja bi uključivala zvučne snimke i fotografije (Gavazzi i Širola, 1931: 17). Iako do ostvarenja izložbe nije došlo zbog manjka financijskih sredstava, pretpostavljam kako bi na taj način koncipiranu izložbu početkom 20. stoljeća bilo prilično teško ostvariti i zbog ograničenja tadašnje tehnologije zvuka, tj. osjetljivosti fonografskih ploča koje bi se svakom reprodukcijom sve više trošile i na kraju ne bi služile svrsi.⁸ Bez obzira na tadašnju tehnološku i financijsku nemogućnost ostvarivanja planirane izložbe, Širola i Gavazzi pokazali su profesionalnu ozbiljnost i promišljenost koja se može mjeriti sa suvremenim pristupima muzejskom radu.

Promišljajući svrhovitost očuvanja glazbenih instrumenata te instrumentalnih i vokalnih napjeva, autori u elaboratu navode kako bi se svi vrijedni napjevi trebali sačuvati potomstvu “u fonogramskim snimkama, koje neće samo ocrtati pjevnu liniju, reproducirati vjerno ritmiku pjevanja i svirke, već će dati i kasnijim pokoljenjima uvid u čitavo shvatanje pučkog pjevanja sa svim značajnim osobinama interpretacije”, te da kritička izdanja pučkih popijevki posluže kao osnova nacionalnih “muzičkih umjetničkih nastojanja” (Širola i Gavazzi, 1931a: 4).

⁷ Prema Zapisniku o primopredaji građe od 26. svibnja 1989., Hrvatski državni arhiv preuzeo je ukupno 115 fonografskih ploča i opremu te sljedeći popis građe: fonograf-električni (1 kom.), slušalice (2,5 kom.), mikrofoni (2 kom.), postolja za mikrofoni (2 kom.), membrane (4 kom.), ispravljač (1 kom.), pojačalo (1 kom.), lijevak za fonograf (3 kom.), fonograf-mehanički (1 kom.), rezervni mehanizam za fonograf (1 kom.), drvene sandučiće s pločama (7 kom.) i ploče (115 kom.) (Arhivska građa, Etnografski muzej u Zagrebu).

⁸ Zvučne su se snimke tada koristile u istraživačkom procesu. Cjelokupna građa koju su od 1923. do 1931. snimili Širola i Gavazzi, a koja broji 141 ploču, pohranjena je u bečkom Phonogrammarchivu (usmeni podatak dobiven od Grozdane Marošević, suurednice izdanja digitaliziranih snimki hrvatske zvučne građe pohranjene u Phonogrammarchivu, od kojega je prvi dio objavljen 2009., a drugi će obuhvatiti upravo Široline i Gavazzijeve snimke).

U elaboratu, kao važnom dokumentu za organizaciju Odsjeka za pučku glazbu koji nastavlja Radićevu etnografsku paradigmu i teorijsku koncepciju o pronalasku nacionalnih obilježja u seljačkim predmetima, dalje se navodi kako je jedan od osnovnih ciljeva prikupljanja glazbenih instrumenata za Zbirku sačuvati “narodno muzičko blago” i predati ga “neokaljano u amanet poznijim naraštajima” (Širola i Gavazzi, 1931a: 1).⁹

U novom, muzejskom kontekstu, kao dio stalnog postava glazbeni instrumenti bili su predstavljeni širokoj populaciji koja je na taj način upoznala čitavu “paletu” raznih glazbenih instrumenata, različite načine muziciranja te različite načine izrade glazbenih instrumenata. Navodeći nadalje kako “ulazak (građanske, nap. autorice) kulture u krajeve koji su živjeli patrijarhalnim životom, znači smrt svakom umjetničkom zanimanju pučkom” (Širola i Gavazzi, 1931a: 3) te da se glazbena kultura u svojoj društvenoj sredini, usporedno s društvenim razvojem i njegovim mijenama, neprestano preoblikuje, autori ističu da je jedan od osnovnih ciljeva terenskih istraživanja prikupljanje što većeg broja glazbenih instrumenata i napjeva kako bi se utvrdile “osobine hrvatske narodne glazbe” (Kuhačev termin u Širola, 1940: 25), odnosno što je “u hrvatskoj narodnoj vokalnoj i instrumentalnoj glazbi autohtono, što tradicionalno, što je u nju pod stranim utjecajima uneseno, pa se onda sa starijom tradicijom stopilo, a što je ostalo bez takvog stapanja” (Širola, 1940: 25). Jedan je od osnovnih zadataka Muzeja prema tome bio “konzerviranje” glazbenih napjeva i instrumenata u “izvornom” obliku kako bi ih se na taj način očuvalo od propadanja i zaborava. Vodeći se Radićevim teorijskim konceptom o pronalasku dijelova nacionalne kulture unutar seljačke, a potom i teorijskim paradigrama Širole i Gavazzija, kustosi i kustosice Muzeja godinama kasnije popunjavali su svoje Zbirke na način da se terenski rad odvijao isključivo u seoskom okruženju te otkupljivanjem onih predmeta koje su smatrali najstarijima i “autentičnima” za određeno područje. Grozdana Marošević kroz teorijske premise etnomuzikoloških istraživanja u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća daje uvid u pristupe istraživanjima, pri čemu one iz prve polovice 20. stoljeća ocjenjuje etnocentričnim, budući da promjene unutar postojećih glazbenih struktura interpretiraju kao posljedice vanjskih, stranih utjecaja i stoga ih smatraju “lošim”, “inferiornim”, pa čak i “opasnim” (Marošević, 1995: 40).

Pri definiranju nacionalnog identiteta, čemu muzejska djelatnost uvelike pridonosi, značajnu ulogu nose kulturni objekti, njima pripadajuća dokumentacija te povijesno praćeni nejednaki odnosi moći među sakupljačima i “kazivačima”, odnosno osobama od kojih se materijalna i nematerijalna baština prikuplja.

S obzirom na način i učestalost prikupljanja glazbenih instrumenata u Etnografskom muzeju, razvoj Zbirke glazbala u ovom se radu prati kroz tri razdoblja:

1. razdoblje od 1920. do 1945. godine, koje se ocjenjuje najplodnijim razdobljem u kojem je Odsjek za pučku muziku vodio Božidar Širola,

⁹ “Terenski rad, kao jednu od metoda prikupljanja građe, Muzej njeguje od samog svog osnutka” (Šestan, 2002: 242).

2. razdoblje od 1945. do 1977. godine unutar kojeg se dio prikupljene glazbene baštine seli u novoosnovani Institut za narodnu umjetnost¹⁰ (osnovan 1948. godine), a u Muzeju ostaje pohranjena Zbirka glazbenih instrumenata; za ovo razdoblje postoji relativno malen broj podataka i
3. razdoblje od 1977. godine do današnjih dana, kada Zbirku vodi kustosica Mirjana Randić, koja mi je pružila najviše podataka za to razdoblje.

Prikupljanje glazbenih instrumenata kroz tri razdoblja

Zbirka glazbala s ukupnim brojem od 550-ak eksponata čini jednu od manjih zbirki Etnografskog muzeja (do 1945. godine u muzejski je fondus ušlo i sustavno obrađeno oko 15.000 inventarnih brojeva, a do 1973. godine Etnografski muzej u svom fondusu obuhvaća 60.000 predmeta (Radauš Ribarić et al., 1973: 15). Najveći broj glazbala prikupljen je do 1945. godine u vrijeme kada je kao kustos za glazbala radio Božidar Širola.

Širola nastavlja popunjavati eksponatima Zbirku pučkih instrumenata Franje K. Kuhača predanu Muzeju na trajnu pohranu 1920. godine. Za svaki je instrument uredno vodio dokumentaciju tako da danas na kataloškim karticama iz Širolinog vremena imamo osnovne podatke o glazbenim instrumentima, a uz pojedine opise i crteže samog instrumenta. Na osnovi glazbenih instrumenata koje je prikupio za Zbirku Etnografskog muzeja napisao je velik broj članaka i knjiga o samoj izradi instrumenata pri čemu su sačuvani vrijedni podaci o dijelu nematerijalne baštine – tradicijskom znanju i umijeću gradnje glazbenih instrumenata. Danas su nam ostali brojni korisni rezultati njegova istraživanja, na temelju kojih je moguće rekonstruirati mnoge instrumente, kao i koristiti ih u edukativne svrhe, primjerice za glazbene radionice na kojima bi polaznici mogli učiti kako svirati i kako izraditi neki instrument. Najvažniji Širolin doprinos hrvatskoj etnomuzikologiji upravo su njegova etnoorgano-loška istraživanja, odnosno studije o tradicijskim glazbalima, od kojih one najvažnije (poput “Sviraljke s udarnim jezičkom”, 1937.) sadrže sve aspekte istraživanja onodobne etnomuzikologije, ali i one koja se razvila kasnije jer Širola nije bio samo usredotočen na instrument, njegovu ergologiju i glazbu koja se na instrumentu izvodila, već je poklonio pažnju i sviračima i prigodama u kojima sviraju. Širola je na mjestu kustosa Odsjeka za istraživanje pučke glazbe bio zaposlen sve do 1945. godine kada njegovu ulogu preuzima Vinko Žganec.

Od 1920. do 1945. godine prikupljeno je ukupno 417 glazbenih instrumenata (bez Zbirke Kuhač), od toga: 310 aerofonih, 84 kordofonih, 4 membranofonih i 19 idiofonih. Oni ujedno čine 75% od ukupnog fundusa Zbirke glazbala Etnografskog muzeja u Zagrebu.

¹⁰ Današnji Institut za etnologiju i folkloristiku.

Godine 1945. vodstvo Odsjeka preuzima etnomuzikolog Vinko Žganec.¹¹ Na tome radnom mjestu ostaje do 1948. kada se Odsjek za pučku muziku u Muzeju kao takav ukida i postaje jezgrom novoosnovanog Instituta za narodnu umjetnost, a kojemu je Žganec bio prvim ravnateljem i u kojem je djelovao do 1964. U novoosnovani Institut seli se dio nematerijalne baštine iz Etnografskog muzeja a ostaje Zbirka glazbenih instrumenata (koja je i prije postojala kao njegova samostalna jedinica i tako se zvala) a koja je ustrojstvom Etnografskog muzeja provedenim 1966. pripala Odsjeku za narodnu umjetnost.

Iz intervjua¹² s Nadom Gjetvaj,¹³ vezanog uz razvoj Zbirke glazbala u Etnografskom muzeju, saznaje se da se glazbenim instrumentima kroz duže razdoblje bavilo više osoba. Od 1948. do 1966. godine u Etnografskom muzeju glazbene instrumente prikupljali su razni kustosi, dokumentaristi, vanjski suradnici ili studenti etnologije (Gjetvaj, 1989: 24). Godine 1966. donijeta je Unutrašnja organizacija Muzeja prema kojoj je Zbirka glazbenih instrumenata postala dio Odsjeka za narodnu umjetnost.¹⁴ Od 1965. do 1972. godine Muzej se preuređivao. Pripremao se novi stalni postav te uređivale čuvaonice i ostali radni prostori, pa su kustosi muzejske eksponate morali i po nekoliko puta mjesečno premještati iz jedne prostorije u drugu, što nije bilo najbolje rješenje za stare i trošne eksponate.¹⁵

Od 1945. do 1977. godine prikupljena su ukupno 23 glazbena instrumenta, od toga 14 aerofonih, 8 kordofonih i 1 idiofoni. Nije prispio nijedan membranofoni instrument. Instrumenti prikupljeni u ovom razdoblju čine 4% od ukupnog fundusa Zbirke glazbenih instrumenata Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Nakon uređenja i otvaranja novoga stalnoga muzejskog postava 1977. godine, Zbirku glazbenih instrumenata preuzela je Mirjana Randić, današnja kustosica i muzejska savjetnica, od Ivanke Bakrač.

Otada do danas prikupljena su ukupno 34 glazbena instrumenta, od toga 24 aerofona, 9 kordofonih i 1 idiofoni. Nije nabavljen nijedan membranofoni instrument.

¹¹ Vinko Žganec (1890.-1976.), hrvatski etnomuzikolog, akademik. Bavio se zapisivanjem, analizom, klasificiranjem i izdavanjem narodnih pjesama te općenito etnomuzikološkim istraživanjem.

¹² Intervju s Nadom Gjetvaj održan je 18. travnja 2008. u njezinu domu.

¹³ Nada Gjetvaj bila je zaposlena u Etnografskom muzeju od 1955. do 1994. godine, i to na mjestu voditeljice Zbirke predmeta kućnog inventara, Zbirke ilustrativnog materijala, Zbirke modela objekata i narodnog graditeljstva te kao voditeljica fotodokumentacije.

¹⁴ U Statutu Etnografskog muzeja u Zagrebu 14. studenog 1966. donesena je Unutrašnja organizacija Muzeja (Glava II) gdje u članku 13 stoji da se prema temama iz narodnog života i vrstama etnografske građe utvrđuju sljedeći odsjeci: 1) Odsjek osnovna proizvodnja; 2) Odsjek osnovni zanati i rukotvorstva; 3) Odsjek tekstil; 4) Odsjek nošnja; 5) Odsjek ruralna arhitektura; 6) Odsjek običaji, vjerovanja, narodna medicina i prehrana; 7) Odsjek društvene institucije i oblici života normirani njima; 8) Odsjek narodna umjetnost; 9) Odsjek vanevropske zbirke (Gjetvaj, 1989: 52-53).

¹⁵ Poučeni iskustvom iz šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, danas kustosi Muzeja razmatraju drugačije rješenje prema kojem će se u predstojećim većim građevinskim zahvatima, koji se planiraju već nekoliko godina, svi eksponati iznijeti i privremeno pohraniti izvan Muzeja te vratiti u novouređene muzejske čuvaonice.

Instrumenti prikupljeni u ovom razdoblju čine 6% od ukupnog fundusa Zbirke glazbenih instrumenata Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Nakon završenih građevinskih radova i uređenja Etnografskog muzeja 1972. godine, glazbeni su instrumenti smješteni u prostor čuvaonice u prizemlju Muzeja, a osamdesetih godina 20. stoljeća preseljeni su u prostoriju na drugome katu koju do današnjih dana dijele sa Zbirkom predmeta vezanih za običaje i obrede. U Etnografskom muzeju i izvan njega organizirano je i više izložbi na kojima su predstavljeni instrumenti iz fundusa Zbirke. Autorica ili suautorica tih izložbi najčešće je bila Mirjana Randić.

Analiza glazbenih instrumenata s obzirom na vrstu

U Zbirci glazbenih instrumenata koja ukupno broji 551 muzejski predmet, nalazi se najveći broj aerofonih glazbala (396), potom kordofonih (127), idiofonih (24) dok je najmanja skupina membranofonih glazbala (4). Postojeći podaci pokazuju kako više od 71% Zbirke glazbenih instrumenata čine aerofona glazbala, što upućuje na zaključak da su se na području Hrvatske (i nešto okolnih zemalja) najviše izrađivala i koristila aerofona glazbala ili da je istraživački interes kustosa/kustosice Zbirke bio usmjeren upravo na tu vrstu glazbala.

Daljnji podaci potvrdit će nam uspostavljenju tezu. Od ukupnog broja glazbala (54) koji pripadaju Zbirci Kuhač, 38 je aerofonih, 13 kordofonih i 3 idiofona. U ovom slučaju membranofoni u potpunosti izostaju. U Kuhačevoj zbirci ponavlja se teza iz prvog slučaja, pa od ukupnog broja svih glazbala 70% čine aerofona. Među glazbalima koja su s osnutkom Etnografskog muzeja i Odsjeka za pučku glazbu ušla iz raznih drugih ustanova ili privatnih zbirki i postala sastavni dio njegova fundusa, i koji ukupno broje 102 predmeta, 59 je aerofonih, odnosno 57%. I u ovom kao i u prethodna dva slučaja radi se o prevazi aerofonih glazbala nad ostalima. Tu istu tezu potvrđuje još jedno istraživanje kojim odvajam sve glazbene instrumente izrađene i korištene na području Republike Hrvatske kojih ima ukupno 367, a među kojima je 285 aerofonih glazbala, odnosno 77%.

Analiza glazbenih instrumenata s obzirom na lokalitete u kojima su prikupljeni

Iz Hrvatske je prikupljeno 367 glazbenih instrumenata, i to najviše s područja Dalmacije (149).

U Splitsko-dalmatinskoj županiji prikupljena su 93 glazbena instrumenta (76 aerofonih, 12 kordofonih i 5 idiofonih). Slijedi Zadarska županija s 44 glazbena instrumenta (43 aerofona i 1 kordofoni), zatim Dubrovačko-neretvanska županija s 10 glazbe-

nih instrumenata (4 aerofona i 6 kordofonih) i naposljetku Šibensko-kninska županija sa samo 2 instrumenta (1 aerofoni i 1 kordofoni).

Dobiveni podaci pokazuju kako velik broj glazbenih instrumenata prikupljenih u Dalmaciji dolazi iz sela Zelovo kraj Sinja i sela Kistanje kraj Benkovca. Iz Zelova je čak 46 glazbenih instrumenata, među kojima su najčešće svirac ili pištavac (ukupno 26). Iz Kistanja se u Etnografskom muzeju nalazi 30 glazbenih instrumenata, među kojima je podjednak broj dipli, dvojnica, svirala i mišnica. Joško Čaleta spominje Zelovo u Dalmatinskoj zagori, Žegar (mjesto kraj Kistanja) u Bukovici i Laz u Hrvatskom zagorju kao lokalitete koji se pamte po dobroj izradi glazbala (2001: 423).

Druga je po brojnosti glazbala sjeverozapadna i središnja Hrvatska. Od ukupno 69 glazbenih instrumenata najviše ih je iz Krapinsko-zagorske županije – 54, odnosno 78%. Od toga broja 49 je aerofonih, 14 korodofonih i 6 idiofonih. I u ovom slučaju prevladaju aerofona glazbala među kojima su podjednako zastupljene jedinka, sviralice, dvojnica, sluškinja i strančica.

Sljedeća je po brojnosti prikupljenih instrumenata Slavonija. Od ukupno 44 glazbala, 34 su aerofona, 5 ih je kordofonih, 1 je membranofoni i 4 su idiofona. Najveći je broj prikupljen u Osječko-baranjskoj županiji. Među njima, od ukupno 15 aerofonih glazbala čak ih je 8, odnosno više od 50%, iz Aljmaša kraj Osijeka. Za 4 aerofona instrumenta kao lokalitet podrijetla u inventarnim se karticama navodi samo Slavonija te su u tabličnom popisu i svrstane pod tim nazivom. Radi se o 2 instrumenta iz Zbirke Kuhač – kravarski rog i zviždalo, te dude i frula čiji inventarni broj upućuje da su kod osnivanja Odsjeka za pučku muziku preuzete iz Školskog muzeja.

S područja Istre, Primorja i Gorskog kotara prikupljeno je ukupno 37 predmeta, među kojima je također najveći broj aerofonih (33) te 3 kordofona i 1 membranofoni instrument. Među aerofonim instrumentima s područja Istre i Kvarnera prevladavaju sopile, a zastupljeno je i nešto svirala/canarela, vidulica, diplice i tunutrače.

U Zbirci glazbenih instrumenata samo su 4 membranofona, od kojih su 2 iz Hrvatske, i to 1 iz Primorja i 1 iz Slavonije. U oba se slučaja radi o bubnju.

U Međimurju, Podravini i Zapadnoj Slavoniji prikupljen je 21 glazbeni instrument, među kojima je 16 aerofonih, 4 kordofona i 1 idiofoni. Najviše ih je prikupljeno u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji.

U Zagrebačkoj regiji prikupljen je najmanji broj predmeta (20). I u ovom je slučaju najviše aerofonih (12), potom kordofonih (5) i idiofonih (3).

S obzirom na lokalitet proizvodnje i korištenosti glazbala prikupljenih za Zbirku Etnografskog muzeja, vidljivo je kako su ciljane istraživana skupina (bila) glazbala iz ruralnih sredina. Iz većih urbanih sredina u Hrvatskoj (Rijeka, Osijek, Zagreb i Dubrovnik) te izvan granica Republike Hrvatske (Sarajevo i Novi Sad) potječe tek nekoliko predmeta. No i među njima neka su glazbala donijeta sa sela koja su neko vrijeme čuvana u Zagrebu i potom prodana Muzeju (primjerice, inv. br. 45708, mandolina kupljena u Zagrebu).

Ivan Šestan kritički se osvrće na tri istraživačka projekta zagrebačkog Etnografskog muzeja. Prvi se odnosi na istraživanje okolice Zagreba, koje je započelo u drugoj polovici 1960-ih i trajalo do 1985. Drugo se istraživanje odvijalo na području Žumberka 1995./1996., a treće na području općine Pisarovina (2002). Navedena istraživanja analiziraju se u kontekstu suvremene muzejske problematike, naglašavajući kako su sva tri velika projekta usmjerena na istraživanje sela potaknuta “hitnom potrebom registriranja tradicijskih oblika kulture, koji se na ovom području gube zbog jakog utjecaja grada Zagreba i njegovih prigradskih naselja” (citat je preuzet iz obrazloženja kojim je godine 1967. tadašnji Zagrebački ogranak Etnološkog društva Jugoslavije inicirao ideju o istraživanju tradicijske kulture zagrebačke okolice u: Šestan, 2002: 243).

Zvezdana Antoš¹⁶ piše kako se zbog svijesti o propadanju predmeta tradicijske seljačke kulture i nemogućnosti njihove zaštite prenošenjem u muzejske zbirke, tijekom 20. stoljeća u Etnografskom muzeju pristupalo “rutinskom sakupljanju i gomilanju sličnih ili istih predmeta u muzejskim zbirkama” (2003: 138). Takav način prikupljanja predmeta za zbirke Etnografskog muzeja zadržao se dugi niz godina. Primjerice, iz sela Zelova kraj Sinja prikupljeno je 26 primjeraka istog glazbala – svirca ili pištavca i 16 primjeraka sličnih dipli. Iz sela Kistanja kraj Benkovca prikupljeno je 30 aerofonih glazbenih instrumenata, među kojima je 7 gotovo identičnih dvojnica.

Usporedno s mijenom hrvatske etnološke paradigme tijekom 1970-ih godina i Etnografski muzej nastoji prevladati usmjerenost svojih istraživanja prema potrazi za starijim, “izvornim” i “autentičnim”, a u obzir se uzima sveukupnost kulturnog naslijeđa s određenog područja, uključujući materijalni i nematerijalni dio tradicijske baštine. Tako je, primjerice, kustosica Zbirke glazbenih instrumenata Mirjana Randić otkupila tri kordofona glazbena instrumenta obrtničke proizvodnje: primašicu, brač i bugariju. Na otkup ih je donijela obitelj iz Rijeke, a bili su izrađeni i kupljeni u zagrebačkim radionicama glazbala. Brač i bugarija potječu iz glazbene radionice Ante Kovačića, a izradila ih je njegova supruga Terezija Kovačić, prva graditeljica glazbala u Hrvatskoj.¹⁷ Primašica je napravljena u tvornici tambura Andrije Cara također u Zagrebu.

Jedno od glazbala koje se nedugo nakon svoje pojave (polovica 19. stoljeća) ukorijenilo u tradicijskoj glazbenoj praksi i zbog svoje praktičnosti i posebice zvučnosti potisnulo mnoga tradicijska glazbala jest harmonika (Čaleta, 2001: 433). Dijatonsku harmoniku nalazimo u Istri, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Dalmaciji, a klavirska harmonika prevladava u Hrvatskom zagorju (ibid.). Zanimljivo je primijetiti kako se u Zbirci glazbala Etnografskog muzeja nalazi samo jedna harmonika i ta je iz Slovenije. Razlog zbog kojeg se na području Hrvatske nije otkupila niti jedna harmonika jest taj što se radi o instrumentu tvorničke proizvodnje. Isto tako, u Zbirci glazbala još uvijek ne postoje instrumenti koji bi svjedočili o glazbi koja se danas izvodi u urbanim (ili ruralnim) sredinama među mlađom populacijom ili instrumenti koji bi svjedočili o razvoju tvorničke proizvodnje glazbala, glazbenoj kulturi različitih dobnih

¹⁶ Rad je izložen na skupu *Internationalen Konferenz der Ethnographischen Museen In Zentral – Südosteuropa in Wien vom 18-21 September 2002.*

¹⁷ Podatak dobiven od kustosice M. Randić.

skupina i suvremenih gradskih rituala. Tako se, primjerice, u Zbirci nalazi nekoliko čegrtaaljki koje su se nekada koristile uglavnom u ruralnim sredinama kako bi stvarale buku tijekom određenih životnih i godišnjih obreda. Nemamo niti jednu fućkalicu koja predstavlja obvezno bučilo svakog maturanta tijekom obreda prijelaza, popularno zvanog *norijada*. Isto tako, uz brojne tambure i tamburice ne postoji niti jedna gitara koju vrlo često možemo sresti među uličnim sviračima.

Od ukupno 109 glazbala prikupljenih izvan granica Republike Hrvatske, 60 ih ima upisano mjesto, lokalitet odakle potječe. Kod ostalih se navodi samo zemlja porijekla. Primjerice, uz šargiju pod inventarnim brojem 11214 kao lokalitet upisana je Bosna, uz lahute (gusle) pod inventarnim brojem 14662 Albanija, a uz pištalu pod inventarnim brojem 3415 Slovačka. S druge strane, svi glazbeni instrumenti prikupljeni na području Hrvatske imaju točan naziv lokaliteta, bez obzira radilo se o većem ili manjem mjestu. Ako nije bilo moguće točno utvrditi mjesto, upisana je samo okolica poznatijeg i većeg lokaliteta, primjerice, svirala, inventarni broj 7733, okolica Zagreba.

Zaključak

Istraživanje muzejske građe koja čini Zbirku glazbala u Etnografskom muzeju provedeno je na temelju inventarnih kartica koje se nalaze u priručnoj dokumentaciji kustosice Zbirke te inventarnih i kataloških kartica koje čine dokumentacijsku građu Etnografskog muzeja. Kako bi se dobili podaci o izložbenoj djelatnosti posegnulo se u rukopisnu građu i hemeroteku, te podatke o izložbenim djelatnostima Muzeja čuvanim u dokumentaciji. S obzirom na to da se dio starije dokumentacijske građe nalazi u Hrvatskome državnom arhivu, tamo su pronađeni neki podaci o glazbenim instrumentima i terenskim istraživanjima Božidara Širole.

Prema prikupljenim podacima u Zbirci glazbala najzastupljeniji su aerofoni instrumenti, najčešće su prikupljeni u ruralnim sredinama i najviše ih je prikupljeno do 1945. godine. Nimalo ne čudi što je rast i razvoj Zbirke usporen nakon zatvaranja Odsjeka za pučku muziku, jer od tada na mjestu kustosa nije radio nijedan etnomuzikolog ili etnoorganolog, niti kao zaposlenik Muzeja niti kao vanjski suradnik.¹⁸ S druge pak strane, u posljednjih devedesetak godina glazbeni su instrumenti bili izloženi 13 puta, u Muzeju i izvan njega, pri čemu su sve izložbe, osim jedne, priređene nakon 1972. godine.¹⁹ Od te je godine veći naglasak bio stavljen na izložbenu djelatnost nego li na stručnu i znanstvenu obradu Zbirke. Glazbala su oduvijek činila dio stalnog postava, pa se u stalnom postavu Etnografskog muzeja iz 1972. godine (koji stoji još i danas) nalazi 5 glazbenih instrumenata (*sopile-mala i velika*, *lijerica*, *diple* i *gusle*). Glazbeni instrumenti koji se čuvaju u Etnografskom muzeju svjedoče o načinu glazbovanja u ruralnim sredinama nekada. Bogata i dobro očuvana Zbirka svoj je

¹⁸ Sadašnja kustosica Zbirke glazbala vodi još dvije zbirke – Zbirku keramike i Zbirku košaraštva, te se bavi narodnom prehranom.

¹⁹ Podaci o broju izložbi pronađeni su u hemeroteci i dokumentacijskoj građi Etnografskog muzeja.

razvoj zasnovala na kulturno-historijskoj metodi istraživanja u etnologiji, iako je Širola na samom početku razvoja Zbirke postavio nešto šire temelje obradivši glazbene instrumente s njihovog kulturno-povijesnog, organološkog, muzikološkog i antropološkog gledišta (Marošević, 2010: 13). Oni se danas, na početku 21. stoljeća mogu još vidjeti samo u scenskim nastupima raznih folklornih skupina, u nezaboravljenim ili obnovljenim običajima, pri nekim lokalnim zabavama, u etno-glazbi, te kao dio turističke ponude pojedinih regija i lokaliteta.

Literatura

Antoš, Zvezdana. 2003. "Prema određivanju novih kriterija i pristupa sakupljanju predmeta za muzejske zbirke". *Etnološka istraživanja* 9: 137-150

Bach, Ivan. (ur.). 1955. "Tkalčićev zbornik": Predgovor. U: *Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkalčića*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1-4

Bezić, Jerko. 1985. "Etnomuzikološka djelatnosti Božidara Širole". *Arti musices* 16/1-2: 5-39

Bezić, Jerko. 1998. "Etnomuzikološka i etnokoreološka djelatnost Instituta od kasnih četrdesetih do osamdesetih godina". *Narodna umjetnost* 35/2: 21-49

Bezić, Jerko, Tvrtko Čubelić, Stjepan Sremac i Zoran Palčok. 1983. "Težnje u hrvatskoj folkloristici nakon 1945. godine". U: *Zbornik 1. kongresa jugoslavanskih etnologov in folkloristov (1983, Rogaška Slatina)*. J. Bogataj i M. Terseglav, ur. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 66-88

Bezić, Jerko, Milovan Gavazzi, Mirjana Jakelić i Petar Mihanović (prir.). 1975. *Tradicijiska narodna glazbala Jugoslavije*. [katalog izložbe] Zagreb: Školska knjiga

Birley, Margaret, Heidrun Eichler, Arnold Myers et al. 1998. *Voices for the Silenced: Guidelines for Interpreting Musical Instruments in Museum Collections*. Edinburgh: CIMCIM (<http://www.music.ed.ac.uk/euchmi/cimcim/iwte.html>)

Ceribašić, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće, povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku

Čapo Žmegač, Jasna. 1995. "Two Scientific Paradigms in Croatian Ethnology: Antun Radić and Milovan Gavazzi". *Narodna umjetnost* 32/1: 25-38

Čaleta, Joško. 2001. "Tradicijiska glazbala". U: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Z. Vitez i A. Muraj, ur. Zagreb: Barbat, 423-439

Doliner, Gorana. 1985. "Glazbeni folklor u djelima Božidara Širole". *Arti musices* 16/1-2: 41-82

Eckhel, Nerina. 1999. *80 godina Etnografskog muzeja* [katalog]. Zagreb: Etnografski muzej

Frlan, Damodar. 2001. "Etnografski muzej – od tradicije do suvremenosti". *Etnološka istraživanja* 7: 3-8

Galín, Krešimir. 1983a. "Aerofona i idiofona folklorna glazbala u Hrvatskoj u prvoj polovini 20. stoljeća" Magistarska radnja obranjena 29. 03. 1985. g. Muzička akademija u Zagrebu. Rukopis u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, IEF rkp. 1049/1983

Galín, Krešimir. 1984b. "Katalog izložbe 'Franjo Ksaver Kuhač – život i djelo': Predgovor II.". U: *Tragovima glazbene baštine: Franjo Ksaver Kuhač. U povodu 150. obljetnice rođenja*. Zdravko Blažeković, ur. Zagreb: Muzički informativni centar KDZ, 12-13

Gjetvaj, Nada. 1989. "Etnografski muzej u Zagrebu – u povodu 70. obljetnice". *Etnološka istraživanja* 5: 9-141

Goglia, Antun. 1939. "Hrvatski skladatelj i muzikolog dr. Božidar Širola: život i djelo". Otisak iz *Sv. Cecilije*. Zagreb: Nadbiskupska tiskara

Gojković, Andrijana. 1989. *Narodni muzički instrumenti*. Beograd: Vuk Karadžić.

Kuhač, Franjo Ksaver. 1877-1879, 1882. "Prilog za poviest glasbe južnoslovenske. Kulturno-historijska studija. Opis i poviest narodnih (pučkih) glazbala južnih Slavena s ilustracijama i kajdama". *Rad Jugoslavenske akademije* (1877) 38: 2-78; 39: 65-114; 41: 1-48; (1878) 45: 1-49; (1879) 50: 44-95; (1882) 62: 134-386; 63: 71-112.

Maroević, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

Marošević, Grozdana. 1995. "The Influence of Folkloristics on Ethnomusicology in Croatia". *Narodna umjetnost* 32/1: 39-54

Randić, Mirjana. 2007. "Zbirka muzičkih instrumenata pri Etnografskom muzeju u Zagrebu". U: *Almanah hrvatske glazbe 2007*. D. Buhin i Z. Stanislav, ur. Zagreb: PIANO d.o.o., 94-96

Randić Barlek, Mirjana. 1997. "Fonografija u etnomuzikološkim istraživanjima". U: *Fonografija u Hrvatskoj 1927-1997*. [katalog izložbe] Ž. Staklarević, ur. Zagreb: Tehnički muzej, 66-67

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1976. "Pretpostavke suvremenog etnološkog istraživanja". *Narodna umjetnost* 13:1-25

Šestan, Ivica. 1995. *Milovan Gavazzi: Proživljeno stoljeće*. [katalog izložbe] Zagreb: Etnografski muzej

Šestan, Ivan. 2002. "Tri istraživačka projekta Zagrebačkog Etnografskog muzeja". *Etnološka istraživanja* 8: 241-251

Šestan, Ivan. 2003. "Neke etnološke dileme u koncipiranju prezentacije hrvatske tradicije". *Etnološka istraživanja* 9: 153-157

Širola, Božidar. 1933c. "Sopile i zurle". *Narodna starina* 12 (30): 1-64

Širola, Božidar. 1934a. "Izvještaj o naučnom putovanju učinjenom uz potporu Jugoslavenske Akademije u drugoj polovini mjeseca septembra 1934.". Rukopis u Dokumentaciji Etnografskog muzeja u Zagrebu

Širola, Božidar i Milovan Gavazzi. 1931a. "Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu od osnutka do konca g. 1929." *Narodna starina* 10 (25): 3-20

Širola, Božidar i Milovan Gavazzi. 1931b. "Metode melografike". *Narodna starina* 10 (25): 21-29

Širola, Božidar i Milovan Gavazzi. 1931c. "Zbirka fonograma". *Narodna starina* 10 (25): 30-40

Širola, Božidar i Milovan Gavazzi. 1931d. "Zbirka pučkih muzičkih instrumenata". *Narodna starina* 10 (25): 41-51

Širola, Božidar i Milovan Gavazzi. 1931e. "Obredne popijevke (javni godišnji običaji)". *Narodna starina* 10 (25): 52-74

Širola, Božidar i Milovan Gavazzi. 1931f. "Studije, radovi i publikacije izrađene za Muzički odsjek Etnografskog muzeja u Zagrebu". *Narodna starina* 10 (25): 75-76

[S.n.] 1984. "Katalog izložbe 'Franjo Ksaver Kuhač – život i djelo': Popis izložaka". U: *Tragovima glazbene baštine: Franjo Ksaver Kuhač. U povodu 150. obljetnice rođenja*. Zdravko Blažeković, ur. Zagreb: Muzički informativni centar KDZ: 14-30.